

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları

Ali Karaosmanoğlu ve Behice Özlem Gökakın*

Prof. Dr., Dış Politika Enstitüsü

* Dr., Bilkent Üniversitesi, İşletme Fakültesi

Bu makaleye atıf için: Karaosmanoğlu, Ali ve Behice Özlem Gökakın, “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27 (Güz 2010), s. 29-50.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği’ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*’de yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları

Ali KARAOSMANOĞLU ve Behice Özlem GÖKAKIN*

ÖZET

Türkiye’de sivil-asker ilişkileri çoğu zaman ikili ve çatışmacı bir paradigma içinde anlaşıl-makta ve açıklanmaktadır. Her ne kadar bu kuramsal çerçeve Türkiye’deki durumu belli bir açıdan yansıtıyor olsa da, “sivil-asker işbirliğini” açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Seçimle iktidara gelen sivil Hükümet ile Genelkurmay arasında süren yoğun işbirliğini anlamak ve açıklamak için değişik paradigmalardan esinlenen çok yönlü bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Çatışmayı öne çıkaran yaklaşım üç temel epistemolojik geleneği ihmal etmektedir: akılcı (stratejik) eylem yaklaşımı; uluslararası yapısal-kurumsal yaklaşım ve kültürel yaklaşım.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, İşbirliği, Askerin Sivil Demokratik Denetimi.

The Forgotten Dimensions of Civil-Military Relations in Turkey

ABSTRACT

Many analysts, in explaining civil-military relations in Turkey often develop their argu-ments within the framework of a binary and conflict-oriented paradigm. Although the confrontational analyses have long been reflective of certain aspects of the Turkish case their explanatory value is increasingly fading as a result of newly crystallizing trends cha-racterized by an intense cooperation between the democratically elected government and the General Staff. The main defect of the dichotomous and confrontational paradigm is that it overlooks three fundamental epistemological approaches: the rational (strategic) action approach; the international structural-institutional approach, and the cultural app-roach.

Keywords: Conflict, Cooperation, Civilian Democratic Control.

---

* Ali Karaosmanoğlu, Prof. Dr., Dış Politika Enstitüsü, Ankara. E-posta: alikaraosmanoglu@gmail.com. Behice Özlem Gökakın, Dr., İşletme Fakültesi, Bilkent Üniversitesi, E-posta: behicem@bilkent.edu.tr.

Giriş

Türkiye’de sivil-asker ilişkisi 2007 yılından bu yana eskiye oranla, fakat süregelen iniş ve çıkışlara rağmen, daha demokratik bir zemine oturmuş gözükmektedir. Sivil hükümet ile silahlı kuvvetler arasındaki işbirliğinin bazı ortak anlayışları öne çıkarması, söz konusu sürecin ayırıcı vasfı olarak değerlendirilebilir. Bu yeni gelişme, 2002-2006 yılları arasında Avrupa Birliği (AB) süreci kapsamında gerçekleştirilen siyasi reform sürecinden farklı biçimde devam ediyor. Sivil-asker ilişkilerinin bu zemin üzerinde devam etmesi, hiç şüphe yok ki, demokrasinin pekişmesinde önemli bir evre teşkil edecektir. Fakat yurtiçi ve yurtdışında pek çok kimse bakımından bu yeni sivil-asker modelinin şaşırtıcı bir yönü de var. Nasıl oluyor da İslami kökenlere sahip bir siyasi iktidarın (hem de zaman zaman Genelkurmayı eleştiren bir siyasi partinin) Başbakanı ile “laikliğin bekçiliğini” yapan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) başı olan bir Genelkurmay Başkanı, olağan rutin toplantıların dışında sık sık bir araya gelip ortak zeminler bulabiliyorlar? Eskiden açık ve net olduğu düşünülen şeyler, artık pek çok kimsenin gözünde karmaşık bir bilmece haline geliyor. Bu şaşırtıcı gelişme nasıl açıklanabilir?

Bu makalenin temel tezi şöyle ifade edilebilir: Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri konusunda şimdiye kadar gerçekleştirilen akademik çalışmalara ve basındaki yorumlara hâkim olan yaklaşımlarla bu sorunun anlaşılması ve açıklanması mümkün değildir. Tatmin edici bir anlayış düzeyine erişmek için siyasal ve sosyal bilim literatüründeki değişik epistemolojik yaklaşımları dikkate almak gerekir. Bu vesile ile alışlagelmiş yaklaşımlardaki bazı boşluklara da değinilecektir.

Alışlagelmiş Yaklaşımlar

Mevcut akademik çalışmaların ve medyadaki yorumların çoğu, Türkiye’deki sivil-asker sorunlarını genellikle iki epistemolojik gelenek çerçevesinde anlamaya, açıklamaya ve çözmeye çalışmaktadır. Bu iki gelenek zaman zaman iç içe geçerek ve bazen de ayrı ayrı uygulanmaktadır. Bu analitik yaklaşımlardan ilki, meseleye sivil ve askeri tamamen birbirinden ayırarak, güç ilişkileri, rekabet ve çatışma açısından bakmaktadır. Bazı yazarlar laik, milliyetçi, vatansever, akılcı ve çağdaş askerler ile seçilmiş, fakat verimsiz çalışan, suiistimalci ve laik olmayan politikacıların karşı karşıya geldikleri bir bölünmeyi ve ikileşmeyi vurgulayarak konuya girmektedirler.¹ Söz konusu ikileşmeden hareket eden benzer bir görüş de, askerinin siyasetteki etkinliğinin, hatta vesayetinin doğal olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşü savunanlar sivil-asker ilişkisini değişmesi gereken bir olgu olarak değil, aksine Cumhuriyetin değerlerinin korunması için alışageldiği gibi devam etmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Onlara göre, askere yetki ve imtiyaz veren mevzuat değişse bile, askerinin siyasi etkisi ve hatta vesayeti devam edecektir ve etmelidir. Bu geleneksel yaklaşımı savunanların son yıllarda sayısı azalsa da, akademik literatür ve medyadaki varlıkları yadsınmaz.² Bu tür yaklaşımlar çoğu zaman ordunun yönetime el koymasını ve siyasete baskı yapmasını meşrulaştırmak için de kullanılmaktadır.

¹ Gareth Jenkins, *Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics*, IISS Adelphi Paper, No 337, Oxford, Oxford University Press, 2001, s.15 ve 21.

² Mesela, bkz, Osman Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Ankara, Fark Yayınları, 2006, s.147-152, 268; Mehmet Ali Kışlalı, “Avrupa Birliği, TSK Kaygısı”, *Radikal*, 3 Kasım 2006, s. 8.

TSK’nın siyaset üzerindeki etkisine eleştirel bakan bazı incelemeler de aynı düalist ve çatışmacı varsayıma dayanmaktadır. Bu yazarlar, sivil-asker ilişkilerini sürekli bir sürtüşme, gerginlik ya da sivil politikanın askere teslimiyeti olarak görmektedirler. Bu yaklaşıma göre, zaten asker de durmadan daha kapsamlı yetki ve görev arayışı içindedir. Onun için sorun sadece TSK üzerinde sivil denetimi tesis etmek değildir. Onun da ötesinde, sivil hükümetin toplum ve devlet hayatının her alanında asker karşısında güçlendirilmesi buna mukabil askerin zayıflatılması gerekmektedir; çünkü asker her alana ağırlığını koymaktadır.³ Ayrıca, bu yazarlara göre, asker siyaset üzerindeki hâkimiyetini sürdürmek için “güvenlikleştirme” faaliyetine başvurmakta, iç ve dış tehditler yaratmakta, özellikle “irticai faaliyetler ile Kürt Milliyetçiliği”ne vurgu yapmaktadır.⁴ Hatta güç ilişkilerine ağırlık veren bu yaklaşım zaman zaman daha uç noktalara gitme eğilimi göstermekte ve TSK’nın “hükümet yıkma ve hükümet kurma” potansiyelinin geçici olmadığını ileri sürmektedir.⁵

Oysa siyasi ve ekonomik etkenler demokrasinin devamı ve pekişmesi yönünde eskiye oranla çok daha güçlü hale gelmiştir. Bu gelişme, askerlerin algılama ve tercihlerini değiştirmektedir. Asker, iktidarları devirmenin risklerinin büyük ölçüde arttığını görmektedir. Takdir ve hareket alanını geniş tutabilmek için sivil ve demokratik yönetimlerle işbirliğinin daha akılcı ve verimli bir yol olduğunun farkındadır. Bu yeni durum çatışmacı yaklaşımların geçerliğini azaltmıştır.

Yukarıda genel hatlarını vermeye çalıştığımız düalist ve çatışmacı yaklaşımın nadir de olsa eleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Avrupa Güvenlik İncelemeleri Merkezi (*Centre for European Security Studies–CESS*) tarafından hazırlanan bir raporda TSK hakkında Avrupa’daki benzer görüşler eleştirilmiştir. Rapora göre, TSK’nın devlet içinde devlet olduğu aşırı bir görüştür, “günümüzdeki Türkiye Cumhuriyetinin bir karikatürüdür” ve gerçeği yansıtmamaktadır.⁶

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü’nün (*International Institute for Strategic Studies–IISS*) yayınladığı bir monografi de, Türkiye’deki sivil-asker ilişkisine düalist ve çatışmacı bir perspektiften bakmanın yanıltıcı olacağını belirtmekte ve demokratik-

³ Tanel Demirel, “Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 40, No 2, Ocak 2004, s.145; Ümit Cizre, “Democratic Control of Armed Forces on the Edge of Europe: The Case of Turkey”, Hans Born, Karl Haltiner, Marjan Malecis (der.), *Renaissance of Democratic Control of Armed Forces in Contemporary Societies*, Baden-Baden, Nomos Verlag, 2004, s.113-115.

⁴ Ibid., s.104 ve 116. Ayrıca bkz. TSK’nın “güvenlikleştirme” ile ilgili rolü için, Kemal Kirişçi, *Turkey’s Foreign Policy in Turbulent Times*, Chaillot Paper, No 92, Paris, Institute for Security Studies, Eylül 2006, s.32-38.

⁵ Cizre, “Democratic Control of Armed Forces”, 2004, s.110. Ayrıca, bkz. Ümit Cizre, “Ideology, Context and Interest: The Turkish Military”, Reşat Kasaba (der.), *The Cambridge History of Turkey – Turkey in the Modern World*, Cilt 4, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, s.301-332.

⁶ Wim van Eekelen ve David Greenwood, *Turkish Civil-Military Relations and the EU: Preparations for Continuing Convergence, Final Report of an International Task Force*, Groningen, CESS, Kasım 2005, s.12.

leşme sürecini irdelemenin en uygun yönteminin siyasi kültürün evrimini bütünsel bir yaklaşımla analiz etmek olacağını vurgulamaktadır.⁷ Ne yazık ki yazar, bu savını daha ileri düzeyde ne ayrıntılandırmakta ne de kavramsallaştırmaktadır.

Hiç şüphe yok ki, güç rekabetine dayanan düalist görüş sivil-asker ilişkisinin önemli bir yönünü açıklamaktadır. Sivil-asker dengesinin demokratik bir zemine kavuşması için sivil otoritenin güçlenmesi tabii ki önemlidir. Fakat bu yaklaşım gelişmeleri açıklamakta gittikçe yetersiz kalmaktadır. Her ne kadar belli bir akademik değer taşısa da, sivil-asker ilişkilerinin tarihi ve kültürel ortamlar içinde yer aldığını ve değişken olabileceğini göz ardı etmektedir. Kurumlar ve fonksiyonlar arasındaki bağımlılığı ve birbirlerine nüfuz etme ihtimallerini dikkate almamaktadır. Bu hususlara ek olarak zıtlaşmayı ön planda tutan yaklaşım, iç siyasi unsurlara ve devletin içindeki güç yapılanmalarına yoğunlaşarak uluslararası sistemik yapı değişikliklerini ihmal etmektedir. Ulusal ve uluslararası olan arasındaki etkileşimler ve iç içe geçişler de çoğu zaman bu yaklaşım tarafından görmezden gelinmekte ya da yeterince irdelenmemektedir.

En yaygın şekilde kullanılan ikinci yaklaşım ise, kuralcı bir nitelik taşımaktadır. Bu yaklaşım, “nasıl” ya da “niçin” sorularından ziyade, “nasıl olmalıdır” sorusuna cevap aramaya çalışır. Bu yaklaşımın güçlü bir uluslararası boyutu söz konusudur. Sivil-asker ilişkileri, Türkiye’nin AB üyeliğine aday olmasından sonra, özellikle AB çerçevesinde uluslararası bir boyut kazanmıştır. Sivil-asker ilişkisi AB’nin bu konudaki demokratik kriterleri ile değerlendirilmekte ve bu bakımdan neler yapılması gerektiği sorusuna cevap aranmaktadır.

Kopenhag kriterleri çerçevesinde AB ile uyum bu bakımdan üyelik için gerekli bir koşul sayılmaktadır. AB Komisyonu’nun İlerleme Raporları bu yaklaşımın en güzel örnekleridir. Çatışmacı güç ilişkisi yaklaşımının yanında, bu kuralcı yaklaşım da hem akademik çalışmaları hem de medyadaki yorumları büyük ölçüde etkilemektedir. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı’nın (TESEV) “Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim” üzerine yaptırdığı incelemeler, büyük ölçüde bu tür kuralsal ve kurumsal bir çerçeve içinde Türkiye’deki durumu betimlemekte, eleştirmekte ve “nasıl olmalıdır?” sorusunu cevaplamaktadır.⁸ Türkiye’nin geçirmekte olduğu değişim büyük ölçüde ihmal edilmekte, sebeplerin araştırmasından çok mevcut olmayan bir AB Modeli üzerinde durulmaktadır. Oysa Türkiye’nin uyması beklenen demokratik AB kriterleri belli bir sivil-asker ilişkisi modeli ortaya koymuyor. Zaten AB’nin içinde her ülkenin ortaklaşa kabul ettikleri belli bir model söz konusu değil. Her Avrupa ülkesinin kendine göre bir sivil-asker ilişkisi düzeni var. AB standartları sadece kuralsal ve kurumsal demokratik bir çerçeve sunuyor. Her ülke kendi tarihi, siyasi ve toplumsal gerçeklerine göre çerçevenin içini doldurarak kendine özgü modeli gerçekleştiriyor. Ortak çerçeve ise, askerin siyasi otoriteye bağlı olmasını, siyasi otorite tarafından etkili bir şekilde denetlenebilmesini iki başlı yargı sisteminin terk

⁷ Karabekir Akkoyunlu, *Military Reform and Democratization: Turkish and Indonesian Experiences at the Turn of the Millennium*, IISS Adelphi Paper, No 392, Londra, Routledge, 2007, s.36.

⁸ Ümit Cizre (der.), *Almanak Türkiye 2005: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul, TESEV ve DCAF, 2005; Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnsal (der.), *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul, TESEV, 2009.

edilmesini, tüm askeri harcamaların hem yürütme hem de parlamento tarafından etkili bir biçimde denetlenmesini ve askerin sivil kamu kurumlarında temsil edilmemesini temin edecek genel ilkeleri içeriyor.⁹

Söz konusu çerçeve normların, Türkiye- AB ilişkileri bakımından sadece siyasi değil, aynı zamanda belli bir hukuki bağlayıcılık kazandığını söyleyebiliriz. Çünkü her aday ülke gibi Türkiye’nin de üye olabilmesi için bu standartlara göre reformları tamamlaması bir zorunluluktur; aday ülke olarak bu konuda yükümlülüğü vardır. Sivil-asker ilişkisi demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi değerlerle doğrudan irtibatlı olduğu için Kopenhag siyasi kriterlerinin kapsamına girmektedir.

Fakat bu konuya sadece Türkiye-AB ilişkileri açısından yaklaşmak farklı nedenlerle pek ikna edici olmayabilir. Bu yaklaşım, 2007 yılından sonra meydana gelen değişimin sebeplerini anlayıp açıklamaya yardımcı olamaz. 2002-2006 döneminde gerçekleştirilen reformların hem hükümet hem de asker tarafından kabullenilmesinde AB üyeliğinin ufukta gözükmemesinin payı büyüktür. Ayrıca, Annan Planının hazırlanması ve Türkiye tarafından kabulünde de sivil-asker işbirliğinin katkısı büyük olmuştur.¹⁰ Son yıllarda, başta Fransa ve Almanya olmak üzere bazı AB üyelerinin Türkiye’nin üyeliğine karşı kesin tavır alarak müzakere sürecini baltalamaları sonucunda AB’nin Türkiye üzerindeki cazibesi ve etkisi önemli ölçüde azalmıştır.¹¹ Son gelişmelerin tamamen AB’den bağımsız ve ilerideki bölümlerde değineceğimiz başka saiklerin etkisiyle cereyan ettiğini hatırlatalım. Bu saiklerin, çoğu zaman ihmal edilen kültürel ortamda ve AB normlarını aşan daha geniş uluslararası yapılarda aranması gerekmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Batı dünyasında askerin demokratik denetimi önemli bir öncelik değildi. Türkiye, Portekiz ve Yunanistan gibi Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyesi ülkeler bakımından jeopolitik değer demokratik değerlerden önde geliyor ve askerin siyasete karışması, hatta el koyması hoş görülüyordu. Soğuk Savaştan sonra, üye ve yeni üye olacak ülkelerin güvenlik sektörleri ve sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zeminde yürütülmesini temin için, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve NATO siyasi bağlayıcılığı olan bazı normları kabul etti. Türkiye de bu normları öngören belgeleri kabul eden devletler arasındaydı. Bu belgelerin önde gelenlerinden biri, 6 Aralık

⁹ Anne Aldis ve Margriet Drent, (der.) *Common Norms and Good Practices of Civil-Military Relations in the EU*, Groningen, CESS, 2008, s.7. Ayrıca, aynı derleme eserde, bkz., Peter Volten ve Margriet Drent, “Civil Direction of the Military: Redefining the Balance in France, Germany, Romania and the United Kingdom”, s.15-38; ve Wim van Eekelen, “Parliamentary Practice in Defense and Security”, s.39-60.

¹⁰ Zamanın Dışişleri Bakanı Abdullah Gül AB reformları ve Annan planı konularında Genelkurmay Başkanlığından büyük destek aldıklarını teyit ederek teşekkür etmiştir. Bkz. Murat Yetkin, “Gül: Askerlerin AB Desteğinden Memnunuz”, *Radikal*, 15 Haziran 2006, s.6. General Hilmi Özkök ve General Yaşar Büyükanıt, AB üyeliğinin Atatürk’ün vizyonu ile örtüştüğünü vurgulamışlardır. Bkz. Hasan Cemal, “Büyükanıt Paşa’nın Üslubu”, *Milliyet*, 30 Ağustos 2006, s.18 ve *Radikal*, 27 Ağustos 2006, s.6.

¹¹ Şahin Alpay, “The Declining ‘Soft Power’ of the EU Regarding Turkey and Its Consequences”, Peter M.E. Volten (der.), *Perceptions and Misperceptions in The EU and Turkey: Stumbling Blocks on The Road to Accession*, CESS, Groningen, 2009, s.157-178.

1994 günü Budapeşte’de AGİT tarafından benimsenen “Yeni Bir Dönemde Gerçek Bir Ortaklığa Doğru” başlığını taşıyan belgedir. Belgenin dördüncü bölümü sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zemine oturtulmasıyla ilgilidir ve “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın (AGİT) Siyasi-Askeri Yönleri hakkında Davranış İlkeleri Rehberi” başlığını taşımaktadır.¹²

Bu kurallar NATO tarafından da benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Kuzey Atlantik İttifakının Barış için Ortaklık (BİO) programları çerçevesinde yeni üyelere ve ortaklara da, NATO’ya uyum sağlamaları amacıyla uygulanmaktadır. Hatta daha geniş çerçevede, sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesinin ve güvenlik sektörü reformunun, Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO’nun önemli amaçlarından biri haline geldiğini söyleyebiliriz. NATO bu konuyu her fırsatta vurgulamaktadır. Mesela, Haziran 2004’de İstanbul’da yapılan Zirve’de kabul edilen belgelerde “yeterli” ve “demokratik bakımdan sorumlu” savunma kurumlarının geliştirilmesinin, silahlı kuvvetlerin demokratik denetiminin ve savunma planlaması ve bütçelemesinde şeffaflığın barış ve istikrar ile bağlantısını bir defa daha ifade etmiştir.¹³

NATO, üyeleri tarafından sadece basit bir ittifak olarak görülmemektedir. Onun ötesinde, demokratik değerleri ve normları paylaşan devletlerin oluşturduğu bir güvenlik topluluğu olarak anlaşılmaktadır. NATO’nun bu özelliği üyeler bakımından ortak demokratik bir kimliğin inşası için zemin hazırlamıştır.¹⁴ Türkiye için de böyle olmuştur. Türk hükümetleri ve TSK’nın gözünde Atlantik İttifakı, Türkiye’yi Batılı milletler camiasına bağlayan en işlevsel bağdır. Soğuk Savaşın sona ermesi bu gerçeği değiştirmemiş, aksine güçlendirmiştir. Buna rağmen Türkiye’nin sivil-asker ilişkisini hala demokratik bir çerçeveye yerleştirememiş olması gözden kaçmayan bir çelişki teşkil ediyor. Ne yazık ki, Türkiye’deki literatür konunun bu yönünü de ihmal ediyor.

Unutulan Üç Yaklaşım

Karşılaştırmalı siyaset kuramı üç temel epistemolojik yaklaşım ortaya koyar (akılcı, kültürel ve yapısal). Bu yaklaşımlar, Mark Irving Lichbach tarafından sistemli bir şekilde açıklanmıştır.¹⁵ Bunların sivil-asker ilişkilerine nasıl uygulanacakları ise, David Pion-

¹² Alexandre Zambert, *Implementation of Democratic Control of Armed Forces in the OSCE Region*, DCAF Occasional Paper, No 11, Cenevre, Temmuz 2006, s.9-10.

¹³ 28-29 Haziran 2004, NATO İstanbul Zirvesinde konuyla ilgili olarak onaylanan belgeler için bkz. “The Euro- Atlantic Partnership – Reforming and Renewal”, parag.2/2 ve 4/1; “Expanded Framework for the Mediterranean Dialogue”, parag.5; ve “İstanbul Cooperation Initiative”, parag. 7/a, <http://www.nato.int/docu/rdr-gde-ist>.

¹⁴ Thomas Risse-Kapen, “Collective Identity in a Democratic Community: The Case of NATO”, J.P. Katzenstein (der.), *The Culture of National Security*, New York, Columbia University Press 1996, s. 395 ve Heiner Hanggi ve Fred Taner, *Promoting Security Sector Governance in the EU’s Neighbourhood*, Chaillot Paper, No 80, Paris, Institute for Security Studies, 2005, s.23.

¹⁵ Mark I. Lichbach, “Social Theory and Comparative Politics”, Mark Irving Lichbach ve Alan S. Zuckerman (der.), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s.239-276.

Berlin tarafından yönetilen ortak bir araştırmada gösterilmiştir.¹⁶ Her iki siyaset bilimci de, tek bir yaklaşımın açıklama gücünün kendi başına yetersiz olduğunu belirtmiş ve değişik yaklaşımların bütünleşmiş bir şekilde kullanılmasını önermiştir. Önümüzdeki bölümlerde, Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerinden örnekler vererek söz konusu yaklaşımları anlatmaya çalışacağız. Ayrıca, kültürel ve yapısal yaklaşımlara uluslararası bir boyut ekleyerek, makalemizin başında ifade ettiğimiz sorunsala uygulayacağız: Günümüzde gözlemediğimiz şaşırtıcı sivil-asker işbirliği nasıl açıklanabilir? Amacımız bu sorunun tam bir analizini yapmak değildir. Sadece bu üç yaklaşımın nasıl uygulanabileceği konusuna değinmektir.

Akılci Eylem Yaklaşımı

Bu yaklaşım, rasyonalite varsayımına dayandığı için “akılci yaklaşım” olarak da anılmaktadır. Akılci eylemin temelinde kar-zarar hesapları ve kişisel menfaat söz konusudur. Aktörler, kişiler olabileceği gibi, topluluklar veya TSK ve hükümet gibi kurumlar da olabilir. Her iki taraf da kazancını maksimize etmek için uğraşırsa ilişki bir güç mücadelesine dönüşebilir ve tarafların biri ya da ikisi birden kaybedebilir. Fakat çatışma kaçınılmaz değildir. Pazarlıklarla her iki tarafı da tatmin edici optimal çözümlere açık ya da zımnen ulaşmak mümkündür.¹⁷

Bu tür bir ilişkinin en ilginç örneklerinden biri Turgut Özal döneminde görülmektedir. O dönemde sivil-asker ilişkisinin oldukça demokratik bir çerçevede sürdürülmesini akılci eylem yaklaşımı ile açıklamak amacıyla bir çalışma yapılabilir. Özal’ın ekonomiyi özel sektöre ve yurtdışına açması savunma sanayi üzerinde olumlu bir etki yapmıştır. Kamu ve özel sektörler arasında işbirliği teşvik edilmiştir. Yerli savunma sanayi özel ve yabancı sektör yatırımcılarına ve teknoloji transferine daha açık hale gelmiştir. Hükümet bu ekonomik faaliyetlerin koordinasyonu ve teşvik edilmesi için Savunma Sanayi Müsteşarlığını kurmuş ve Savunma Sanayi Fonunu meydana getirmiştir. Bu arada, F-16 ortak uçak projesi büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Bu gelişmeler, TSK’yı büyük ölçüde tatmin etmiştir.¹⁸ Karşılığında, 1980 hükümet darbesinden sonra zayıflayan sivil otorite güçlenmiştir.¹⁹ Her ne kadar askerin yetki ve imtiyazları ile ilgili mevzuat değiştirilmemiş ise de, Özal döneminde askerin siyaset üzerinde herhangi bir zorlayıcı etkisi hemen hemen olmamıştır. Sivil-asker ilişkisi oldukça demokratik bir zeminde yürütülmüştür. Hatta Özal, teamüle aykırı şekilde Genelkurmay Başkanlarının atamaları ve görevden ayrılmalarında kesin söz sahibi olmuştur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay, 1990 Körfez krizi sırasında Cumhurbaşkanı Özal ile anlaşmazlığa düşerek istifa etmesini açıklarken son derece demokratik bir beyanda bulunmuştur: “Yurdumuzda siyasi iradenin üstünlüğü asla tartışma konusu olamaz ve olmamalıdır. Siyasi irade, milletin iradesidir ve polemik konusu olmayacak kadar yücedir.”²⁰

¹⁶ David Pion-Berlin, “Introduction”, David Pion-Berlin (der.), *Civil-Military Relations in Latin America: New Analytical Perspectives*, Chapel Hill, The University of Carolina Press, 2001, s.1-35.

¹⁷ *Ibid.*, s.21.

¹⁸ Fatih Altaylı ve Murat Bardakçının Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ ile Habertürk Röpörtajı, 11-12 Şubat 2010, www.fatihaltayli.com.tr: “Orgeneral Başbuğ ‘Turgut Özal’ı rahmetle, şükranla anmamız lazım. O olmasa yanmıştık’ diyor ve anlatıyor, ‘Savunma Sanayii Fonu olmasa hiçbir şey yapamayız. Elimiz kolumuz bağlanır.’”

¹⁹ William Hale, *Turkish Politics and the Military*, London, Routledge, 1994, s.276-302.

²⁰ Necip Torumtay, *Orgeneral Torumtay’ın Anıları*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s.125-126.

Ancak Özal'dan sonra askerinin siyaset üzerindeki ağırlığının yeniden artması, bu tür salt maddi menfaat ilişkisine dayanan akılcı çözümlerin kısa ömürlü olduğunu göstermiştir. Demokratik zeminlerin kalıcı olması için ilgili tarafların demokratik değerleri, kültürel değişim süreçleri içinde içselleştirmeleri gerekmektedir. Ya da stratejik kar-zarar hesaplarının çok daha derin ulusal veya/ve uluslararası yapısal değişimlerden kaynaklanmalarını veya desteklenmeleri beklenmelidir.

Akılcı eylem yaklaşımının başka ilginç bir uygulamasını da Peter Feaver'in çalışmalarında buluyoruz. Feaver, ABD'nin sivil yönetimi ile asker karar vericiler arasında ortaya çıkan uyumsuzluklar ve gerilimleri tahlil etmek için rasyonalite modellerini (Oyun Teorisi) kullanıyor.²¹ Söz konusu uyumsuzluklar özellikle Balkanlar'a, Afganistan'a ve Irak'a askeri müdahaleler vesilesiyle sivil otoriteye itaatsizlikler şeklinde ortaya çıkmıştır.²² İtaatsizlik örneklerinden Irak savaşı dolayısıyla İngiltere de nasibini almıştır. Kara Kuvvetleri Komutanı Sir Richard Dannett medyanın önünde açıkça Blair Hükümetini eleştirmiş, fakat buna rağmen işine son verilmemiştir. Bu olay, İngiliz basını tarafından o güne kadar görülmemiş bir olay olarak nitelenmiştir.²³

Uluslararası Yapısal Yaklaşım

Akılcı eylem yaklaşımı, akla dayanan değerlendirmelere, risk hesaplamaları ve kar-zarar hesaplarına dayanırken, yapısal yaklaşımlar kurumların, davranış usullerinin siyasi ve sosyal yapılanmaların, eylem ve davranışlar üzerindeki etkileri ile meşgul olur. Yapısal yaklaşım, realist paradigma içinde yer alır. Devlet merkezlidir. Aktörlerin öznelliklerini dikkate almaz. Eylem yapan birimler birbirinden farksızdır. Başka bir deyişle, son çözümlemede, sonuçlardan eylemler değil, yapılar sorumludur.²⁴

Yapısal yaklaşım sadece devleti, devlet içindeki yapılanmaları ve toplumu değil, uluslararası sistemi, küresel ve bölgesel düzeyleri de ele alır. Türkiye'deki düalist ve çatışmacı yapı-salcılar, uluslararası ve bölgesel yapıların sivil-asker ilişkileri üzerindeki etkilerini büyük ölçüde ihmal etmişlerdir; ya da sadece soruna Türkiye-AB ilişkisi açısından bakmışlardır. Oysa Michael Desch, ABD, Sovyetler Birliği ve Latin Amerika'yı uluslararası yapısal çevre açısından tahlil ederek sivil-asker ilişkisi konusunda önemli sonuçlara varıyor. Bu sonuçlara göre, uluslararası tehditlerin, ya da güvenlik sorunlarının arttığı, buna mukabil iç tehditlerin azaldığı dönemlerde, sivil iktidar ile silahlı kuvvetler birbirlerine yaklaşmakta ve sivil-asker ilişkisinin demokratik bir zeminde sürdürülmesi imkânı artmaktadır. İç tehditlerin arttığı ve dış tehditlerin azaldığı dönemlerde ise sivil-asker ilişkisi daha karmaşık hale gelmekte ve demokratik standartlardan uzaklaşmaktadır. İç ve dış tehlikelerin müphemleştiği dönemlerde ise askeri doktrin (demokratik ya da otoriter) öne çıkarak ordunun davranışlarını etkilemektedir.²⁵

²¹ Peter D. Feaver, *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*, Cambridge, Harvard University Press, 2003.

²² Michael C. Desch, "Bush and the Generals", *Foreign Affairs*, Cilt, No 3, 2007, s.97-108.

²³ *Financial Times*, 14-15 Ekim 2006, s.1-2 ve 6, *The Guardian*, 18 Ekim 2006, s.1.

²⁴ Lichbach, "Social Theory and Comparative Politics", 1997, s.258.

²⁵ Michael C. Desch, *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1999. Toplumsal yapı değişikliğinin TSK'ya etkisi için bkz. Ersel Aydın, "A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and an End to the Coup Era in Turkey", *Middle East Journal*, Cilt 63, No 4, 2009, s.581-596.

Türkiye’de zıtlaşmayı ön planda tutan yaklaşımlar çoğu zaman iç siyasi unsurlara yoğunlaşmaktadırlar ve genelde daha geniş güvenlik meseleleri ile uluslararası faktörleri göz ardı etmektedirler. Fakat etnik ayrımcılık, bölge dışı güçlerin bölgeye nüfuz etmeleri ile küreselleşmeden ötürü yükselen liberal ve demokratik değerler, iç ve dış güvenlik arasındaki sınırın giderek belirsizleşmesine sebep olmuştur. Bu gelişme güvenlik tehditlerinin iç boyutunu zayıflatıp gerek askeri gerekse sivil bakış açılarının daha ziyade dışa yönelmesine yol açmıştır. Dahası, günümüzde Ortadoğu’da değişik çatışmalar iç içe girmektedir. Hem içeriden hem de dışarıdan kaynaklanan çeşitli güvenlik sorunlarının örtüşmesi, çatışmaların hem siyasi hem de askeri olmayan diğer yönlerini öne çıkarmıştır. Burada söz konusu olan, öteden beri ileri sürülen bazı dış güçlerin PKK’ya verdikleri destek değildir. Global ve bölgesel uluslararası sistemlerdeki değişimin iç politikayı etkilemesidir.

2007-2008 yıllarında, sivil-asker ilişkilerinin yapısı, genel olarak Kürt sorunu ile ilgili ve özel olarak da PKK’ya karşı mücadelede yakın ve etkin işbirliğine dayanmıştır. Hava ve Kara Kuvvetleri, Kuzey Irak’ta bulunan PKK hedeflerine karşı, sınır ötesi harekât düzenlemişlerdir.²⁶ Harekât’a başlamadan önce, hükümet Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa ve Ortadoğu’da olumlu siyasi ve diplomatik ortam yaratmak için çalışmıştır. O günden bu yana, Başbakan Erdoğan ile Genelkurmay Başkanı neredeyse her hafta resmi ya da gayri-resmi toplantılarla bir araya gelip operasyonları ve diğer güvenlik meselelerini görüşüyorlar. Haziran 2007’deki bu tür zirve bildirimlerinde terörle mücadelenin “demokrasi ve hukuk temellerinde” yürütüleceği vurgulandı. 27 Nisan 2007 elektronik muhtırasından sonra AKP hükümeti ile TSK arasındaki ilişkilerin uyum ve eşgüdüm zemininde yürütüldüğü anlaşılıyordu.²⁷ Sivil hükümet ile Ordu arasındaki işbirliği sadece demokratikleşme adına bir fırsat yaratmış olmakla kalmıyordu. Aynı zamanda siyaset ile askeri operasyonlar arasındaki irtibatın stratejik önemini de vurguluyordu. Dahası, Kürt sorunu ve terör ile mücadele faaliyetlerinin siyasi boyutlarına da dikkat çekiyordu. Sivil-asker işbirliğini iki faktör motive etmişti. Operasyonlardan önce ve operasyonlar devam ederken, ulusal birlikteliği ve dayanışmayı pekiştirmek birincil öncelik olmuştu. Ordu ülkeyi görüş ayrılığına götürecek herhangi bir adımdan kaçınmak istiyordu. İkinci faktör de ve muhtemelen daha da önemlisi, PKK’ya karşı yürütülen mücadelede bir yaklaşım değişikliği söz konusuydu. Kürt sorunu ile PKK meselesinin uluslararası boyutlara ulaşması, Irak’taki karmaşık savaş ortamı ile birleşerek, farklı iç ve dış güvenlik sorunlarını birbiriyle kaynaştırıyordu. Bu gelişme aynı zamanda siyaseti ön plana çıkarıyordu. Buna ilaveten, 1990’lardaki askeri operasyonlara rağmen PKK’nın canlanması, askeri operasyonları daha kapsamlı yeni bir anlayış içinde düşünüp planlamanın önemini teyit etmekteydi. Bu yeni ve daha kapsamlı anlayış ile ekonomik, diplomatik, sosyo-psikolojik ve halkla ilişkilere yönelik yeni önlemler içeren bir siyasi çalışmanın gerekliliği kaçınılmaz oluyordu.²⁸ Böyle bir yaklaşım doğal olarak ordu ile sivil hükümet arasında yakın bir işbirliğini gerektiriyordu.

²⁶ *Milliyet*, 17 Aralık 2007, s.14.

²⁷ *Briefing (Haftalık Haber Yayını)*, 18 Haziran 2007, s.6; Taha Akyol, “Sınır Ötesi Harekât”, *Milliyet*, 23 Şubat 2008, s.19; Şahin Alpay, “PKK Kuşatılıyor mu?”, *Zaman*, 27 Kasım 2007, s.21; Semih İdiz, “Hükümet ile TSK Arasında Artan Diyalog”, *Milliyet*, 23 Haziran 2007, s.18.

²⁸ Güvenliğin askeri olmayan boyutlarına yapılan vurgu için, bkz. dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt’ın Harp Akademilerindeki Sempozyumda yaptığı açılış konuşması, İstanbul, 31 Mayıs 2007; Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ’un Harp Okulunun 2007-2008 Öğretim Yılı Açılış Konuşması, Ankara, 24 Eylül 2007.

Ortadoğu bölgesel sistemindeki yapısal değişikliklerin PKK ile mücadeleyi ve Kürt sorununu nasıl etkilediği noktasındaki gözlemlerimizi Michael Desch'in paradigması içinde değerlendirdiğimiz zaman, bu paradigmanın açıklayıcı bir değere sahip olduğunu bir defa daha teyit etmiş oluyoruz. Ortadoğu bölgesel sisteminde 2003 Irak savaşından bu yana meydana gelen güç şekillenmesinin birbiriyle irtibatlı iki tür iç içe geçmeyi gerçekleştirmesi sonunda Türkiye'deki sivil-asker yakınlaşması ve işbirliği sağlanmıştır. ABD'nin Irak'ı işgali ve Washington'un himayesinde özerk bir Kürt yönetiminin resmîyet kazanması sonucunda hem Türkiye'deki Kürt sorunu hem de PKK ile mücadelenin uluslararası boyutları eskiye oranla çok daha bariz bir önem arz etmektedir. Başlangıçtaki iç güvenlik sorunu, artık bir dış güvenlik sorunu olarak da görülmeye başlamıştır. Bu gelişme, söz konusu iki sorunun siyasi yönüne ağırlık kazandırarak askeri yönüyle iç içe geçmesine ve kaynaşmasına sebebiyet vermiştir. O güne kadar esas itibarıyla askeri olanın aynı zamanda daha büyük ölçüde siyasi olduğu da kabul edilmiştir. Siyaset dışı askeri operasyonların anlamsızlığı anlaşılmıştır. Askeri operasyonların başarısı için, siyasi ve diplomatik ortamların hazırlanmasının önemi daha iyi kavranmıştır. Siyasete ve siyasi sivil iktidara duyulan ihtiyacın gün ışığına çıkması, sivil-asker işbirliğini sağlamıştır.

Sözünü ettiğimiz kavramsal iç içe girişler son üç Genelkurmay Başkanlarının (Özök, Büyükanıt ve Başbuğ) söylemlerinde açıklıkla göze çarpmaktadır. Eskiden iç ve askeri sorun olarak kabul edilenlerin artık uluslararasılaştığı ve siyasileştiği çeşitli vesilelerle vurgulanmaktadır. Bölgesel ve küresel istikrarsızlıklarla iç istikrarsızlıkların irtibatlandırılması adeta askeri ve siyasi söylemlerin en önemli teması haline gelmiştir.²⁹

Kültürel (Öznel) Yaklaşım

Kültürel (öznel) yaklaşımlar, siyaset bilimi, sosyoloji ve antropoloji bilim dalları üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Bu yaklaşımın temel özelliklerini Clifford Geertz, Charles Taylor ve James C. Scott gibi kuramcıların eserlerinde bulabiliriz.³⁰ Çağdaş Uluslararası İlişkiler Bilim dalı da bu yaklaşımdan büyük ölçüde etkilenmiş ve "inşacı" kuramı geliştirmiştir.³¹

Kültürel yaklaşım, davranışlara yön veren fikirler, inançlar ve yorumlar üzerinde durur. "Yönelişler" toplumun diğer bireylerince paylaşırsa, uluslararası, ulusal ve daha alt düzeylerde toplumsal ve siyasi hayata yön veren ve onları şekillendiren ortak varsayımlar oluşur. O zaman bir siyasi kültürden söz etmek mümkün olur. Daha alt düzeylerde, mesela dini guruplarda, meslek örgütlerinde ve silahlı kuvvetlerde de benzer süreçler söz konusu olabilir. Topluluk içindeki bireylerin (ya da aktörlerin) inançları ve değerleri aynı istikamette birle-

²⁹ İtir Toksöz, "The Turkish Military's Perception of Instability as an External Threat and Terrorism", *Defense Against Terrorism Review*, Cilt 2, No 1, 2009, s.73-99.

³⁰ Clifford Geertz, *Interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York, Basic Books, 1993 (İlk olarak 1973 yılında yayınlanmıştır); Charles Taylor, *Philosophy of the Human Sciences*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985 (Özellikle ilk bölüme bkz. "Interpretation and the Sciences of Man"); James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven, Yale University Press, 1985. Ayrıca bkz. Quentin Skinner (der.), *The Return of Grand Theory in the Human Sciences*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994 (İlk yayın tarihi 1985).

³¹ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999; Jim George, *Discourses of Global Politics: A Critique (Re) Introduction to International Relations*, Boulder, Colorado, Lynne Rienner, 1994.

şirse, onların yorum ve eylemlerinde tutarlılıklar meydana gelir. Kültürel yaklaşıma göre, bu tutarlılıklara sebebiyet veren etkenler, ne menfaatler ne de toplumsal ya da siyasal yapılarıdır. Onları şekillendiren, fikirler, inançlar, yorumlar ve sözünü ettiğimiz kültürel süreçlerdir.³²

Kültürel yaklaşım yoruma ve “anlamaya” dayanır. Aktörün kendi eylemine ve başkalarının eylemlerine atfettiği anlamları araştırır. Onun öznel durumunu, değerlerini, inançlarını ve fikirlerini, ön plana çıkarır. Aktörün, diğer aktörlerle ve çevresi ile etkileşimi de irdelenerek öznel anlamlar ortaya çıkarılır. Toplumsal dünyayı anlamak, maddi dünyayı anlamaktan farklıdır. Toplumsal dünya, kendi dışındaki değişkenler açısından anlaşılabilir. Ancak kendi içine dönük olarak, kendi içinde anlaşılabilir. Yani, nedenselliklerin ötesine geçerek anlaşılabilir. Özet olarak diyebiliriz ki, kültürel yaklaşım maddeci ve pozitivist yaklaşımları reddederek, yorumsal bir bilim felsefesini kabul eder. Bireyin ve toplumun yapıcı unsuru olarak “rasyonalite”yi değil, anlam ve anlamayı öne çıkarır.³³

Sivil-asker ilişkilerini içeren güvenlik çalışmaları, kültürel yaklaşımı gittikçe daha çok benimsemektedir. Colin Gray’e göre, bir ülkenin güvenlik (strateji) kültürü sabit değildir. Her siyasi kültür gibi değişime açıktır. Yavaş da olsa değişir.³⁴ Sorun değişip değişmediği değil, hangi yönde değiştiğidir. Aynı yönde tutarlılık gösteren siyasi-askeri söylem ve eylemler genel olarak güvenlik kültürünün ve özel olarak sivil-asker ilişkisinin değişmesine yol açabilir.³⁵

Türkiye’nin güvenlik kültürünün yüzyıllara dayanan bir birikimden kaynaklanan derin kökleri vardır. Cumhuriyet, bu zengin kültürü büyük ölçüde Osmanlı’dan tevarüs etmiştir. Bu güvenlik kültürünün, sivil-asker ilişkisini demokratikleşmesini hem zorlaştıran hem de kolaylaştıran yönleri mevcuttur. Sivil-asker ilişkisi, çizgisel bir kültürel değişim süreci değildir. Osmanlı’da ve Cumhuriyet’de etkileşim içinde dört katmanlı bir askeri-siyasi-kültürel yapı şeklinde tedricen inşa edilmiştir ve edilmektedir. Her şeyden önce, Osmanlı ve Cumhuriyet’in güvenlik kültürü bireysel değil, devlet merkezlidir. Osmanlı Sarayı, on sekizinci yüzyıldan itibaren askeri ve idari reformları gerçekleştirirken amacı devleti idame ettirmek ve Avrupa’nın büyük devletlerine karşı güçlendirmek olmuştur.³⁶ Devletin devamlılığını sağlamak için devletin değişen şartlara uydurulması gerekmiştir. Silahlı kuvvetler, reforma tabi tutulan ilk kurum olduğu için, modernleşme ve reformların bekçiliği saray tarafından modern orduya verilmiştir. Bu siyasi anlayış zamanla adeta bir devlet ideolojisi haline gelmiş ve hem asker hem siyasi elitler tarafından içselleştirilerek günümüze kadar gelmiştir.

³² Harry Eckstein, “A Culturalist Theory of Political Change”, *American Political Science Review*, Cilt 82, No 3, 1988, s. 790-791.

³³ Lichbach, *Comparative Politics*, s.250-251.

³⁴ Colin S. Gray, *Modern Strategy*, Oxford, Oxford University Press, 1999, s.131 ve Colin S. Gray, *Another Bloody Century: Future Warfare*, Londra, Weidenfeld and Nicholson, 2005, s.88.

³⁵ Ali L. Karaosmanoğlu, “Turkish Security Culture: Evolutionary or Carved in Stone”, Peter M. E. Volten (der.), *Perceptions and Misperceptions in the EU and Turkey*, Groningen, CESS, 2009, s.27-46.

³⁶ Şerif Mardin, *Religion, Society, and Modernity in Turkey*, Syracuse, Syracuse University Press, 2006, s. 182.

İkinci katmanın köklerini de gene Osmanlı'da aramak gerekiyor. Osmanlı siyasi kültürünün başka bir boyutu da, Gadamer'in deyişiyle, alternatif anlayışların karşılıklı çatışmalar ve etkileşimler sonucunda "kaynaşması"dır.³⁷ Şerif Mardin, bu fenomeni şöyle anlatıyor:

Modern Türkiye'nin tarihi, ne cumhuriyetçilik ve saltanat arasında bir çatışmanın, ne de İslam ve sekülerizmle çerçeveselenen bir kavganın tarihidir. Modern Türkiye'nin tarihi, birbiri içine nüfuz eden ve yakınlıkları içinde dönüştürülen geleneksel güçler ve modernlik arasında, karmaşık, çok katmanlı bir karşılaşmadır. Modern Türkiye'nin tarihi, aynı zamanda, bu güçlerin bulunduğu ve değiştiği yeni alanların yaratılışının öyküsüdür.³⁸

Birbiri içine nüfuz eden geleneksellik ile modernlik değişime meşruiyet kazandırarak devletin yenilikleri kabul etmesini ve içselleştirmesini kolaylaştırmıştır.³⁹ Zaman zaman yaşanan kırılmalara rağmen, aynı görüngüyle Cumhuriyet tarihinde de karşılaşırız. En çarpıcı örneklerden biri, 2002-2006 döneminde dini kökenleri olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarının gerçekleştirdiği AB reformlarıdır. Bu reformlar çerçevesinde TSK'nın yetki ve imtiyazları önemli ölçülerde kısıtlandığı halde, askerinin itirazıyla karşılaşılma hatta işbirliği gerçekleşmiştir.⁴⁰ AKP hükümeti ile Genelkurmay arasında 2007'den beri devam eden yakınlık ve işbirliği de aynı tarihsel ve kültürel paradigma içinde tahlil edilip, anlaşılabilir.

Üçüncü kültürel katman, İkinci Dünya Savaşından sonra Batı dünyasını saran demokratikleşme dalgasıyla başlamıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz askerinin kollama ve koruma görevi, Türkiye 1940'ların ikinci yarısında demokratik çok partili rejime geçtikten sonra da devam etti. Ancak demokrasiye geçişle birlikte TSK kendini aşılması güç bir çelişki içinde buldu. Demokrasi, modernitenin, yani "muasır medeniyetin" olmazsa olmaz bir şartı haline gelmişti. Bundan böyle ulus-devleti, laikliği ve millî birlik ve bütünlüğü demokrasi içinde ve demokrasiyle korumak gerekiyordu. Oysa çok partili rejim bir takım ideolojik, siyasi, hatta toplumsal kırılmalara sebep oluyordu. Laiklik, tek parti döneminkinden farklı şekilde yorumlanmaya başlamıştı. Bir taraftan demokrasiden vazgeçmemek gerekiyordu çünkü demokratik rejim muasır medeniyetin, yani modernitenin, zaruri bir boyutu haline gelmişti. Diğer taraftan, Cumhuriyetin temel ilkelerini korumak için şu ya da bu şekilde siyasete müdahale etmek gerekiyordu. Askerinin siyasete müdahalesi ise, hiç de demokratik bir davranış değildi.⁴¹

³⁷ William Outwaite, "Hans- Georg Gadamer", Skinner (der.), *The Return of Grand Theory in Human Sciences*, s.21-40.

³⁸ Şerif Mardin, "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction", *Turkish Studies*, Cilt 6, No 2, Haziran 2005, s.160.

³⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, İstanbul, Timaş, 2009, s.217-221.

⁴⁰ Ersel Aydın, Ali Nihat Özcan, Doğan Akyaz, "The Turkish Military's March Toward Europe", *Foreign Affairs*, Cilt 85, Sayı 1, 2006, s. 77-90; Tanel Demirel, "2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko arasında Türk Ordusu", *SETA Analiz*, Şubat 2010, s.6; Metin Heper, "The European Union, the Turkish Military and Democracy", *South European Society and Politics*, Cilt 10, Sayı 1, April 2005, s. 33-44; Askerinin reformlar ve Kıbrıs konusundaki desteğini teyit eden zamanın Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün görüşü için, bkz. Murat Yetkin, "Gül: Askerlerin AB Desteğinden Memnunuz", *Radikal*, 15 Haziran 2006, s. 6.

⁴¹ Askeriyenin içindeki fikir ayrılıklarının 1946'dan sonra başladığı konusunda bkz. Abdi İpekçi ve Ömer Sami Çoşar, *İbtihalin İcyüzü*, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2010, s. 3-18.

Demokrasilerde, askerin sivil hükümetin emrinde olması ve son sözün sivil hükümetin hak ve yetkisinde bulunması vazgeçilmez bir kuraldı. Oysa asker, sivil hükümetin emrine girerse kollama ve koruma görevini nasıl yerine getirecekti? Meselenin bir başka yönü de TSK’nın son derece profesyonel bir kurum olması ve profesyonellik konusunda çok titiz davranmasıydı. Hâlbuki kollama ve koruma görevini yerine getirmek için siyasete müdahale zorunda kalması profesyonelliğe zarar veriyor, kurumu zayıflatabiliyordu. Hatta kurumun içinde ayrışmalara da sebep olarak hiyerarşik komuta-kontrol düzenini çöker-tebilirdi. Aslında 27 Mayıs 1960 darbesi ile bu tehlike gerçekleşmiş, hem Türkiye hem de TSK’nın hafızasında kötü bir tecrübe olarak yer etmişti.

Bu çelişkilere TSK mensuplarının beyanlarında rastlamak mümkündür. Ancak zamana, şartlara ve konjonktüre göre vurgular değişebilmektedir. Bazen demokrasi ve hukukun üstünlüğü bazen koruma ve kollama görevi; bazen hükümete bağlılık, bazen hükümete karşıtlık; bazen profesyonellik, bazen müdahalecilik öne çıkabilmektedir. Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve emekli komutanların söylemlerinin analizleri bu konuda ilgi çekici ipuçları verebilir.⁴² Bugüne kadar az sayıdaki söylem analizlerinden iki hususun gün ışığına çıktığını söyleyebiliriz. Bir, TSK İkinci Dünya Savaşından sonra çok partili rejimle birlikte içine düştüğü çelişkiden kurtulma çabası içindedir. Tedricen de olsa, siyasetten çekilmektedir. İki, TSK ilkesel olarak demokratik rejime karşı değildir.⁴³ TSK’yı daha ayrıntılı anlamamız için daha çok kültürel analitik çalışmalara ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir.

Dördüncü katmana gelince ulusal ve uluslararası düzeyde TSK ile sivil kuruluşlar arasında çeşitli iletişim, diyalog ve hatta denetim kanalları açılmış ve açılmaktadır. Bu kanallar, askerin esas itibariyle otoriter ve iç tehditlere ağırlık veren bir askeri kültürden daha demokratik ve çoğulcu bir kültüre doğru açılmasına zemin hazırlamaktadır. Her şeyden önce, Hükümet ile Genelkurmay’ın sıkı bir iletişim içinde bulunmaları demokratik konsolidasyonu teşvik edici niteliktedir. Ayrıca, sivil-asker ilişkileri bir süreden beri medyanın ilgisini çekiyor ve hararetle tartışılıyor. Generallerin siyasi içerikli her konuşması medyanın eleştirisini davet ediyor. Bu konu şimdiye kadar hiç bu kadar yoğun ve serbest tartışılmamıştı. Sivil toplum konuya hiç bu kadar ilgi duymamıştı. Artan ilgi ve tartışmaları bir demokratik eğitim süreci olarak kabul etmek gerekir. Fakat diğer taraftan özellikle medyada TSK’ya yöneltilen eleştiriler zaman zaman haksızlık ve bilgisizlik düzeyine ine-

⁴² Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985, s.213, 557-559; Nevzat Bölügeray, *Sokaktaki Asker*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1989, s.17; Son üç Genelkurmay Başkanı, Hilmi Özkök, Yaşar Büyükanıt ve İlker Başbuğ’un görüşleri arasındaki benzerlikler için, bkz. Murat Yetkin, “Atatürkçü Düşünce Sistemi ya da Kemalizm’in Reform İhtiyacı”, *Radikal*, 28 Eylül 2004, s.6; Orgeneral Hilmi Özkök’le söyleşi, “AB, Atatürk’ün Vizyonu”, *Radikal*, 27 Ağustos 2005, s.6; Murat Yetkin, “Büyükanıt: Kapıkulu Değiliz”, *Radikal*, 29 Mart 2007, s.6; Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ, Yıllık Değerlendirme Konuşması, 14 Nisan 2009, T.C. Genelkurmay Başkanlığı web sitesi, www.tsk.tr/KOMUTANKONUŞMALAR.html.

⁴³ Ali L. Karaosmanoğlu, “Officers: Westernization and Democracy”, Metin Heper, Ayşe Öncü ve Heinz Kramer (der.), *Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities*, Londra, Tauris, 1993, s.19-34; Metin Heper, “The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey”, *Turkish Studies*, Cilt 6, No 2, Haziran 2005, s.215-231 ve Fikret Bila, *Komutanlar Cephesi*, İstanbul, Detay, 2007.

rek beklenen faydayı sağlayamadığı gibi, safları sertleştirerek ortak anlayışların oluşmasını geciktirmektedir. Görevdeki yüksek rütbeli generalleri her fırsatta siyasi beyanlarda bulunarak medyaya yönettikleri ağır eleştiriler de aynı etkiyi yapmaktadır.

Bu arada akademi ve düşünce kuruluşlarının güvenlik araştırmalarına ilgisi yavaş da olsa artıyor. Türk askerinin siyasetteki rolü sosyal ve siyasal bilimcilerin ilgisini çekiyor. Bu konudaki incelemelerin sayısı artıyor. Ancak TSK mensuplarının bu tür akademik çalışmalarla ne ölçüde ilgilendikleri konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. İletişim kanallarının her iki ucu açık olmadıkça kültür değişimi bakımından beklenen fayda elde edilemez. Bu genel kaniye rağmen, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Başbuğ, 14 Nisan 2009 tarihinde yaptığı yıllık değerlendirme konuşmasında TSK'nın akademik çalışmalara ilgi duyduğunun işaretlerini verdi.⁴⁴ Sivil-asker ilişkisinin sadece pratik değil, bazı teorik yönlerine de değindi. Konuşma boyunca değişik sosyal bilimcilere göndermeler yaparak dinin toplumsal önemi, Kürt meselesi, terörle mücadele ve sivil-asker ilişkisi gibi konuların sosyal bilimler zemininde tartışılmasına ilgi duyduklarını ortaya koydu. Bu bağlamda, üzerinde araştırma yapılması ve tartışılması gereken başka bir konu da askeri ve sivil okulların programlarına sivil-asker ilişkisiyle ilgili derslerin dâhil edilmesidir.

Uluslararası düzeyde ilk kültürel iletişim kanalı Türkiye'nin NATO'ya üye olması ile açılmıştır. Fakat bu kanal Soğuk Savaşta salt askeri ve stratejik ilişkilerle sınırlı kalmış, sivil-asker ilişkilerini kapsamamıştır. Türkiye, Soğuk Savaştan sonra, küreselleşen dünya ile ekonomik bakımdan bütünleşmiştir. NATO'nun genişleme ve Barış için Ortaklık (BİO) programlarına aktif olarak katkıda bulunurken ve AGİT üyeliği ve AB adaylığı dolayısıyla da sivil-asker ilişkisinin demokratik kurallarını yakından algılama durumunda kalmıştır.⁴⁵ Ayrıca Türkiye'nin barış operasyonlarına katılması, TSK'ya güvenliğin insani ve toplumsal boyut ve sivil-asker işbirliği konularını değerlendirme fırsatı vermiştir. Dış iletişim kanallarının açılması ile kültürel alışveriş ortamının genişlemesi, hiç şüphesiz, askeri kültürün değişimini hızlandırıcı bir gelişme sayılmalıdır.⁴⁶

Çok Boyutlu Yaklaşım

Son on yılda Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri konusundaki bilimsel literatür önemli ölçüde gelişme kaydetmiştir. Buna mukabil, bu alandaki araştırmalar kuramsal bakımdan tek boyutlu bir görünüm sunmakta ve bazı açıklayıcı ve anlamlandırıcı epistemolojik yaklaşımlar ihmal edilmektedir. Türkiye ile ilgili araştırmalarda genellikle güç mücadelesine dayanan düalist ve çatışmacı yaklaşımın öne çıktığını görüyoruz. Bu yaklaşım açık ya da örtülü şekilde Huntington'cu paradigmadan esinlemektedir.⁴⁷ Çok özet olarak bu paradigmaya

⁴⁴ T.C. Genelkurmay Başkanlığı web sitesi, www.tsk.tr/KOMUTANKONUŞMALAR.html.

⁴⁵ Aylin Güney ve Petek Karatekelioğlu, "Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects", *Armed Forces and Society*, Cilt 31, Sayı 3, 2005, s. 439-462.

⁴⁶ Fakat TSK'nın içinde, güçlü olmasa da, Batı (ABD ve AB) karşıtı bir eğilimden söz edilebilir. Bkz. Tanel Demirel, "İki binli Yıllarda Asker ve Siyaset", s.14. Bu eğilim, Atatürk'ün anlayışıyla, Genelkurmay'ın NATO ve AB'ye verdiği önemle çelişmektedir. Bkz. Karaosmanoğlu, "Officers: Westernization and Democracy", s.29-31.

⁴⁷ Samuel P. Huntington, *The Soldier and the State: The Theory of Politics of Civil-Military Relations*, Cambridge, Harvard University Press, 1957.

göre, sivil ile asker arasında sürekli bir ayrışma söz konusudur. Sivil otorite askere özerk bir alan tanır. Askerin “sivil nesnel denetimi” ve profesyonelliği bu özerk alanın tanınmasına bağlıdır. Türkiye ile ilgili araştırmaların çoğu Huntington’cu düalizmden hareket ederek asker ile sivil otorite arasında üstesinden gelinemeyen sürekli bir ikileşme, gerilim ve güç mücadelesi olduğu varsayımına dayanıyor. Bu anlayış, sivil-asker yakınlaşmasına ve işbirliğine dayanan kuramsal çalışmalardan şimdide kadar pek yararlanmadı.⁴⁸

Sivil-asker ilişkisinin demokratik bir zeminde yürütülmesi için sivil otoritenin yeterince güçlü olması gerekir. Sivil otoritenin bu gücü göstermesi önemlidir. Avrupa Birliği’nin kuramsal ve kuralasal yaklaşımı bu açıdan belli bir önem arz eder. Liberal demokratik düzenlemeler, sivil otoritenin denetimi için gerekli yetki ve görevleri meşrulaştırır. Ayrıca, AB ile Türkiye arasında açılan siyasi, sosyal ve kültürel iletişim kanalları demokratik kuraların içselleştirilmesi bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Fakat AB’nin yaklaşımı demokratik konsolidasyon bakımından gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Başka faktörlerin de dikkate alınmasıyla farklı paradigmlar içinde farklı çalışmaların da yapılması gerekir. Mesela, 2007-2008 yıllarında PKK ile mücadelenin uluslararası boyutunun asker ile hükümeti birbirine yaklaştırdığı ve siyaseti askeri unsurun önüne çıkarttığı araştırılması gereken başka bir konudur.

Menfaat ilişkisi, güç ilişkisini belli şartlarda sivil politikacıların yararına değiştirebilir. Bu ilişkiyi, dış ve iç etkenler ve kültürel miras da etkileyip değiştirebilir. Bu yaklaşımın zaafi özellikle sivil-asker işbirliğinin yoğun olduğu dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Bu durumu bir örnekle açıklamak için 2007 yazından bu yana Türkiye’de tanık olduğumuz sivil otorite ile TSK arasındaki işbirliği sürecinin sebeplerinin neler olabileceği sorusunu ortaya attık. Amacımız belli bir paradigma çerçevesinde bu soruya cevap aramak değildi. Sadece cevap ararken salt güç ilişkisi yaklaşımının ötesinde başka yaklaşımların da geçerli olabileceğini ve onların ihmal edilmemesini önermekti. Akılcı eylem, yapısal ve kültürel yaklaşımlardan hiç biri tek başına sivil-asker ilişkilerinde son sözü söyleyecek mükemmelliğe erişmemiştir. Değişik yaklaşımlardan yararlanarak çok bakış açılı ve bütünlendirici bir yaklaşım benimsemek en doğru yol gibi gözükmektedir. Türkiye’nin çelişkileri de tek bir yaklaşımın öne çıkarılmasını güçleştirmektedir. Sivil-asker sorunlarını anlamak ve açıklamak için bilim insanları çok yönlü yaklaşımlar uygularken, siyasi ve askeri karar vericilerin de ilişkilerini demokratik bir zemine oturtmak için çok taraflı stratejiler denemeleri gerekmektedir. Yaklaşımlardan birinin yetersizliği başka bir yaklaşımın gücünün ortaya çıkmasına yol açar.⁴⁹

⁴⁸ Mesela bkz. Peter D. Feaver, “The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control”, *Armed Forces and Society*, Cilt 23, No 2, 1996, s.149-178; Douglas L. Bland, “Patterns in Liberal Democratic Civil-Military Relations”, *Armed Forces and Society*, Cilt 27, No 4, 2001, s.525-540; Rebecca L. Schiff, “Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance”, *Armed Forces and Society*, Cilt 22, No 1, 1995, s.7-24. Schiff’in “concordance” kuramının Türkiye’ye uygulanması için, bkz. Nilüfer Narlı, “Civil-Military Relations in Turkey”, *Turkish Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2000, s. 107-127.

⁴⁹ Pion-Berlin, *Civil-Military Relations in Latin America*, s.30.

Akılci eylem yaklaşıımı rasyonaliteyi vurgularken, yapıları, kurumları, bağlamı ve öznel değeri ihmal eder. Yapısalcılar, kurumsal ve yapısal değışkenleri öne çıkarırken, eylemi, iradi tercihleri ve kültürel yönelişleri unuturlar, hatta determinist bir indirgemeciliğe bile kapılabilirler. Kültürel yaklaşımlar ise, aktörlerin tercih ve eylemlerine verdikleri anlamı araştırırken, yapısal ve kurumsal kısıtlamalar ile kişisel ve kurumsal menfaatleri göz ardı ederler.⁵⁰

Akılci eylem yaklaşımı, araştırmacıları karşılıklı menfaatler ve tercihler bakımından düşünmeye sevk eder. Sivil otoritenin askerın kurumsal menfaatlerini ve maddi tercihlerini tatmin etmesi, sivil-asker ilişkisinin demokratikleşmesini sağlar mı? Silah sistemlerinin modernizasyonu için gerekli meblağın fazlasıyla sağlanması, askerın hayat şartlarının iyileştirilmesi, askerın profesyonelliğine ve itibarına titizlik gösterilmesi, sivil ve demokratik denetim imkânını artırır mı? Mesela Özal döneminin böyle bir rasyonalite modeli kullanılarak tahlil edilmesi ilginç bir araştırma konusu olabilir. Fakat rasyonel aktörlerin yapısal, kurumsal ve kültürel ortamlarda karar verip eyleme geçtiklerini ve bu ortamların tercihleri sınırladığını unutmamak gerekir.⁵¹

Fakat bu tür bir araştırma, sorunsalın küçük bir bölümünü aydınlatılabilecektir. Çünkü başka bir sorudan kaçınmak mümkün olmayacaktır: Askerler sivil otoriteye itaat ederken, demokratik kurallara ve usullere uyarırken kurumsal ya da kişisel maddi kazanç elde etmeyi mi bekliyorlardı; yoksa bir takım sosyal ve siyasal (ulusal ya da uluslararası) yapısal oluşumlar mı onları zorluyordu; ya da demokratik kurallara uymanın ve siyasal otoriteye itaat etmenin erdemli bir davranış olduğuna mı inanıyorlardı? Bu sorulara tatmin edici cevaplar aramak için güç ilişkisine dayanan yaklaşım ve rasyonalite yaklaşımının yanında yapısalci ve kültürel yaklaşımları da kullanmak gerekecektir. Kaldı ki, sadece maddi menfaat beraberliğine ve şahsi bağlılıklara dayanan askeri itaat ve tabi olma durumları uzun ömürlü olmayabilir. Özal'dan sonra sivil-asker ilişkisindeki görece demokratik zeminin kayarak yeniden askeri vesayet rejimini güçlendirmesi bunun güzel bir örneğidir. Sorunun nihai çözümü, askerın hukuki demokratik meşruiyete inarak sivil otoritenin emrine girmesine ve ona itaat etmesine bağlıdır.

Bu genel açıklamadan sonra, Türkiye gibi henüz konsolide olmamış demokrasilerin özel durumuna değinmekte yarar vardır. Konsolide olmuş Batı demokrasilerinde silahlı kuvvetler zaten sivil otoriteye tabidir. Askerın demokratik sivil denetimi bazı aksamalarla da olsa tartışmasız kabul edilen, içselleştirilmiş bir veridir. Fakat konsolide edilmemiş demokrasilerde sivil-asker ilişkisinin demokratik zemini henüz tartışmasız bir veri olarak ortaya çıkmamıştır. İnşa edilmesi gerekmektedir. İnşa ameliyesi ise, kültür değışimiyle gerçekleşecektir. Onun için konsolide edilmemiş demokrasilerdeki durumlar pozitivist tahliller ile tam olarak anlaşılabilir ve açıklanamaz. Kültürel yaklaşımlara belli bir öncelik tanımak gerekir.⁵² Sivil-asker ilişkilerinde muasır medeniyet düzeyine erişmek, birbiriyle

⁵⁰ Lichbach, *Comparative Politics*, s. 256-258.

⁵¹ Etel Solingen, "The Global Context of Comparative Politics", Mark Irving Lichbach ve Alan S. Zuckerman (der.), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, s. 230-232.

⁵² Bu açıdan bir Huntington eleştirisi için bkz. Ernest Lopez, (çeviri Ian Barnett), "Latin America: Objective and Subjective Control Revisited", Pion-Berlin (der.), *Civil-Military Relations in Latin America*, s.88-107.

çelişen özelliklerin ortak anlayışlarda buluşmasıyla mümkün olabilecektir. Ulusal ve uluslararası düzeylerdeki dinamiklerin bu yönde geliştiğini ifade edebiliriz. Çünkü günümüzde, diyalog ve etkileşim kanallarının içte ve dışta kapanması son derece güçleşmiştir.

Sonuç

Sivil-asker ilişkileri çoğu zaman ya düalist ve çatışmacı bir paradigma içinde anlaşılmakta ve açıklanmakta ya da kuralcı bir açıdan ele alınmaktadır. Birinci yaklaşım bazı önemli sorulara cevap verememekte, hatta o soruları göz ardı etmektedir. Türkiye’nin Avrupa Birliği ile ilişkileri dolayısıyla önem kazanan kuralcı yaklaşım ise, bazı temel boyutları unutulmuş uygulamakta ve AB’nin dar çerçevesine sıkıştırılmaktadır. Bu yapılırken, Türkiye’nin Batı dünyası ile ilişkilerinin daha geniş bir bağlam içinde yer aldığı, bu bağlamın hem küresel hem de bölgesel ve yerel boyutlarının olduğu göz ardı edilmektedir. Oysa AB kriterleri bu boyutların dikkate alınmasını engellemektedir. Bu boyutların da tartışılması, bir yandan demokratikleşme, öte yandan sivil-asker ilişkisinin verimli bir düzeye getirilmesi bakımından gereklidir.

Türkiye’nin üyesi olduğu AGİT ve NATO gibi teşkilatlarda da bu konuda demokratik kurallar mevcuttur ve Türkiye bu kuralları uygulayacağı konusunda yükümlülükler girmiştir. Fakat demokratikleşme adımlarının atılmasında AB’nin teşvik edici bir rol oynadığı inkâr edilemez. Ayrıca AB aday ve üye ülkeler ile ilişkilerde çeşitli iletişim kanallarını açık tutarak ortak bir demokratik kültürün oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak AB üyelerinin tümünün kabul ettiği tek bir değişmez demokratik sivil-asker ilişkisi modeli söz konusu değildir. Tam tersine, Avrupa’da çeşitlilik söz konusudur (mevcuttur). Esas olan, demokratik sivil-asker ilişkilerini tesis etmek için gerekli olan kuralları uygulayarak demokratik bir çerçeve meydana getirmektir. Bu çerçevenin içini her ülke, kendine özgü tarihsel, kültürel ve diğer koşulları dikkate alarak kendi dolduracaktır. Ancak bu yolla hem demokratik hem de etkili ve verimli bir sivil-asker rejimine erişmek mümkün olur.

Sivil-asker ilişkisi 2007 yılından bu yana çatışmadan çok işbirliğine dayanıyor ve hükümet ile TSK arasında ortak anlayışlar hatta politikalar öne çıkıyor. Asker hoşuna gitmeyen kararlara itiraz etmekten kaçınıyor. Son sözü hükümete, parlamentoya ve yargıya bırakmayı tercih ediyor. Başka bir deyişle, sivil-asker ilişkisi daha demokratik bir zemine oturmuş gözüküyor. Kuralcı yaklaşımın bu yeni gelişmeyi açıklamak, onun sebeplerini araştırmak gibi bir amacı zaten yoktur.

Güç ilişkisine dayanan yaklaşım ise, söz konusu değişikliği açıklamakta yetersiz, en azından tek boyutlu kalmaktadır. İç siyasi etkenlere ve kurumlar arasındaki çatışmalara ağırlık vermekte ve uluslararası ortamın, bölgesel ve küresel sistemin etkilerini ihmal etmektedir. Tarihsel ve kültürel ortamı dikkate almamakta ve kurumlar arasında bazı menfaat, amaç ve anlayış birteliktiklerinin doğabileceğini göz ardı etmektedir. Karşılıklı menfaat ilişkisine dayanan akılcı yaklaşım sivil otoritenin emrine girmeyi içselleştirmiş silahlı kuvvetlerin bulunduğu demokratik rejimlerde nadiren ortaya çıkan itaatsizlikleri çözümlenmek ve açıklamak için yaralı olabilir. Peter Feaver’ın yukarıda sözünü ettiğimiz kitabı böyle bir çalışmadır. Oysa Türkiye gibi içselleştirme sürecini tamamlamamış rejimlerde, akılcı modeller kısa süreli uzlaşmaları ve kısa süreli ve göreceli demokratikleşmeleri açıklamada yararlı olabilir.

AKP ile TSK arasındaki yakınlaşmayı ve işbirliğini anlamak ve açıklamak için yasal ve kültürel yaklaşımları birlikte uygulamak daha yararlı olacaktır. Söz konusu işbirliğinin sivil-asker ilişkisini demokratik bir zemine doğru yönlendirip yönlendirmeyeceği de bu iki epistemolojik gelenek sayesinde en inandırıcı şekilde değerlendirilebilir. Uluslararası ve bölgesel sistemlerdeki yapısal değişiklikler ile Türkiye'nin içindeki toplumsal ve siyasal değişimler, Kürt meselesi ve PKK ile mücadelenin askeri olmayan (siyasi ve sosyal) yönlerini ön plana çıkarmıştır. Aynı zamanda, Kürt meselesi ve PKK ile mücadelenin uluslararası boyutu ağırlık kazanmıştır. Bu iki gelişme, siyasi sivil otorite ile asker arasında yakınlaşma ve işbirliğine sebep teşkil etmiştir. Siyasallaşma ve demokratikleşme meşruyetin yapıcı unsurları haline gelince, askerin sivil otoriteye ihtiyacı eskiye oranla çok daha büyük ölçüde artmıştır. Bu gelişme demokratik sivil-asker ilişkisinin içselleştirilmesi ve siyasi kültürün değişmesi için zemin hazırlamaktadır.

İmparatorluk-Cumhuriyet siyasi kültürü bazı devlet eksenli otoriter unsurlar taşımakla birlikte, demokratik bir sivil-asker rejimini kolaylaştıracak özellikler de sunmaktadır. Bu kültürde, devleti idame ettirmek maksadıyla da olsa, devleti “muasır medeniyet”in koşullarına uydurmak daima temel bir amaç olmuştur. Bu amaç, zaman zaman geleneksel güçlerle modernliği yakınlaştırmıştır. Günümüzde ise demokrasi, “muasır medeniyet”in olmazsa olmaz bir unsuru haline gelmiştir. Onun için devletin ve tabii ki sivil-asker ilişkisinin demokratikleşmesi günümüzde artık bir zarurettir. Türkiye'nin, demokratik rejimlerle yönetilen Batılı milletler topluluğunun içinde yer alması, özellikle AB üyeliği için aday konumunda bulunması beklenen kültür değişimine önemli ölçüde katkı yapan bir husustur.

Sözü edilen üç epistemolojik geleneğin siyaset bakımından sonuçları vardır. Demokratik rejimlerde, güvenlik ve savunma politikalarından sivil otorite sorumludur. Asker bu politikaların oluşturulmasında önemli bir görev yapmakla birlikte, son söz sivil otoriteye aittir. Askerin etkili ve verimli çalışmasını temin etmek de sivil otoritenin sorumluluk alanına girer. Sivil otorite, bütçe imkânlarını askeri ihtiyaçlar ile başka ihtiyaçlar arasındaki ilişkiyi dikkate alarak askerin kurumsal ihtiyaçlarını tatmin etme yoluna gitmelidir. Bu dengeyi kuramayan ve sivil denetimden kısmen de olsa feragat eden akılcı çözümler belli bir süre sivil otorite ile asker arasında menfaat yakınlaşmasına dayalı olarak görel ve geçici bir demokratikleşmeye yol açabilmektedir. Özal'ın deneyimi bunun en güzel örneğini teşkil etmiştir. Sivil-asker ilişkilerini demokratik bir zemine oturtmak sadece menfaat birliği yaratarak mümkün değildir. Aynı zamanda yurtiçi ve yurtdışındaki uygun siyasal ve sosyal yapı değişikliklerini yakalamak ve demokratik kültürün gelişmesine yol açacak iletişim kanallarını oluşturmak ve açık tutmak da gerekmektedir.

Yurtiçinde bu kanalların etkinliği özgür ve demokratik bir tartışma ortamının mevcudiyetine bağlıdır. Bugün Türkiye'de böyle bir ortamın yokluğundan söz edilemez. Hem akademyada hem medyada konu hararetle tartışılmaktadır. Sivil-asker ilişkisinin antideokratik yönleri kuvvetle eleştirilmektedir. Artık, demokratik çerçeve içinde “Türkiye'ye özgü nasıl bir demokratik sivil-asker rejimi geliştirilmelidir?” sorusuna cevap arayan bir tartışmanın zamanı gelmiştir. Uluslararası düzeyde ise, özellikle AB ile ilişkilerin kesilmeden devam etmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akkoyunlu, Karabekir *Military Reform and Democratization: Turkish and Indonesian Experiences at the Turn of the Millennium*, IISS Adelphi Paper, No 392, Londra, Routledge, 2007.
- Akyol, Taha, “Sınır Ötesi Harekât”, *Milliyet*, 23 Şubat 2008, s.19.
- Aldis, Anne ve Margriet Drent, (der.) *Common Norms and Good Practices of Civil-Military Relations in the EU*, Groningen, CESS, 2008.
- Alpay, Şahin, “PKK Kuşatılıyor mu?”, *Zaman*, 27 Kasım 2007, s.21.
- Alpay, Şahin, “The Declining ‘Soft Power’ of the EU Regarding Turkey and Its Consequences”, Peter M.E. Volten (der.), *Perceptions and Misperceptions in The EU and Turkey: Stumbling Blocks on The Road to Accession*, CESS, Groningen, 2009, s.157-178.
- Altaylı, Fatih ve Murat Bardakçının Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ ile Habertürk Röportajı, 11-12 Şubat 2010, www.fatihaltayli.com.tr.
- Aydınlı, Ersel, “A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and an End to the Coup Era in Turkey”, *Middle East Journal*, Cilt 63, No 4, 2009, s.581-596.
- Aydınlı, Ersel, Ali Nihat Özcan, Doğan Akyaz, “The Turkish Military’s March Toward Europe”, *Foreign Affairs*, Cilt 85, Sayı 1, 2006, s. 77-90.
- Batur, Muhsin, *Anılar ve Görüşler*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985.
- Bayramoğlu, Ali ve Ahmet İnsal (der.), *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul, TESEV, 2009.
- Bölügiray, Nevzat, *Sokaktaki Asker*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1989.
- Demirel, Tanel “Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 40, No 2, Ocak 2004, s. 127-150.
- Demirel, Tanel, “2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko arasında Türk Ordusu”, *SETA Analiz*, Şubat 2010.
- Bila, Fikret, *Komutanlar Cephesi*, İstanbul, Detay, 2007.
- Bland, Douglas L., “Patterns in Liberal Democratic Civil-Military Relations”, *Armed Forces and Society*, Cilt 27, No 4, 2001, s.525-540.
- Briefing*, 18 Haziran 2007, s.6.
- Cemal, Hasan, “Büyükankıt Paşa’nın Üslubu”, *Milliyet*, 30 Ağustos 2006, s.18.
- Cizre, Ümit, (der.), *Almanak Türkiye 2005: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, İstanbul, TESEV ve DCAF, 2005.
- Cizre, Ümit, “Democratic Control of Armed Forces on the Edge of Europe: The Case of Turkey”, Hans Born, Karl Haltiner, Marjan Malecis (der.), *Renaissance of Democratic Control of Armed Forces in Contemporary Societies*, Baden-Baden, Nomos Verlag, 2004, s.103-120.
- Cizre, Ümit, “Ideology, Context and Interest: The Turkish Military”, Reşat Kasaba (der.), *The Cambridge History of Turkey – Turkey in the Modern World*, Cilt 4, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, s.301-332.
- Desch, Michael C. “Bush and the Generals”, *Foreign Affairs*, Cilt, No 3, 2007, s.97-108.
- Desch, Michael C. *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1999.
- Eckstein, Harry, “A Culturalist Theory of Political Change”, *American Political Science Review*, Cilt 82, No 3, 1988, s. 790-791.
- “Expanded Framework for the Mediterranean Dialogue”, NATO İstanbul Zirvesi, 28-29 Haziran 2004, <http://www.nato.int/docu/rdr-gde-ist>.
- Feaver, Peter D. *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*, Cambridge, Harvard University Press, 2003.

- Feaver, Peter D. "The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control", *Armed Forces and Society*, Cilt 23, No 2, 1996, s.149-178.
- Financial Times*, 14-15 Ekim 2006, s.1-2 ve 6.
- Geertz, Clifford, *Interpretation of Cultures: Selected Essays*, New York, Basic Books, 1993.
- Genelkurmay Başkanı Orgeneral Başbuğ, Yıllık Değerlendirme Konuşması, 14 Nisan 2009 T.C. Genelkurmay Başkanlığı web sitesi, www.tsk.tr/KOMUTANKONUŞMALAR.html.
- Genelkurmay Başkanı Orgeneral Büyükanıt'ın Harp Akademilerindeki Sempozyumda yaptığı açılış konuşması, İstanbul, 31 Mayıs 2007.
- George, Jim *Discourses of Global Politics: A Critique (Re) Introduction to International Relations*, Boulder, Colorado, Lynne Rienner, 1994.
- Gray, Colin S. *Another Bloody Century: Future Warfare*, Londra, Weidenfeld and Nicholson, 2005.
- Gray, Colin S. *Modern Strategy*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
- Güney, Aylin ve Petek Karatekelioğlu, "Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects", *Armed Forces and Society*, Cilt 31, Sayı 3, 2005, s. 439-462.
- Hale, William, *Turkish Politics and the Military*, London, Routledge, 1994.
- Hanggi, Heiner ve Fred Taner, *Promoting Security Sector Governance in the EU's Neighbourhood*, Chaillot Paper, No 80, Paris, Institute for Security Studies, 2005.
- Heper, Metin, "The European Union, the Turkish Military and Democracy", *South European Society and Politics*, Cilt 10, Sayı 1, April 2005, s. 33-44.
- Heper, Metin, "The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey", *Turkish Studies*, Cilt 6, No 2, Haziran 2005, s.215-231.
- Huntington, Samuel P. *The Soldier and the State: The Theory of Politics of Civil-Military Relations*, Cambridge, Harvard University Press, 1957.
- "İstanbul Cooperation Initiative", NATO İstanbul Zirvesi, 28-29 Haziran 2004, <http://www.nato.int/docu/rdr-gde-ist>.
- İdiz, Semih, "Hükümet ile TSK Arasında Artan Diyalog", *Milliyet*, 23 Haziran 2007, s.18.
- İpekçi, Abdi ve Ömer Sami Çoşar, *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2010.
- Jenkins, Gareth *Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics*, IISS Adelphi Paper, No 337, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ'un Harp Okulunun 2007-2008 Öğretim Yılı Açılış Konuşması, Ankara, 24 Eylül 2007.
- Karaosmanoğlu, Ali L. "Turkish Security Culture: Evolutionary or Carved in Stone", Peter M. E. Volten (der.), *Perceptions and Misperceptions in the EU and Turkey*, Groningen, CESS, 2009, s.27-46.
- Karaosmanoğlu, Ali L. "Officers: Westernization and Democracy", Metin Heper, Ayşe Öncü ve Heinz Kramer (der.), *Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities*, Londra, Tauris, 1993, s.19-34.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, İstanbul, Timaş, 2009.
- Kışlalı, Mehmet Ali, "Avrupa Birliği, TSK Kaygısı", *Radikal*, 3 Kasım 2006, s. 8.
- Kirişçi, Kemal, *Turkey's Foreign Policy in Turbulent Times*, Chaillot Paper, No 92, Paris, Institute for Security Studies, Eylül 2006, s.32-38.
- Lichbach, Mark I. "Social Theory and Comparative Politics", Mark Irving Lichbach ve Alan S. Zuckerman (der.), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s.239-276.
- Lopez, Ernest, (çeviri Ian Barnett), "Latin America: Objective and Subjective Control Revisited", David Pion-Berlin (der.), *Civil-Military Relations in Latin America: New Analytical Perspectives*, Chapel Hill, The University of Carolina Press, 2001, s.88-107.
- Mardin, Şerif, *Religion, Society, and Modernity in Turkey*, Syracuse, Syracuse University Press, 2006.

- Mardin, Şerif, “Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction”, *Turkish Studies*, Cilt 6, No 2, Haziran 2005, s. 145-165.
- Narlı, Nilüfer, “Civil-Military Relations in Turkey”, *Turkish Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2000, s. 107-127.
- Orgeneral Hilmi Özkök’le söyleşi, “AB, Atatürk’ün Vizyonu”, *Radikal*, 27 Ağustos 2005, s.6.
- Outwaite, William, “Hans- Georg Gadamer”, Skinner (der.), *The Return of Grand Theory in Human Sciences*, s.21-40.
- Öztürk, Osman Metin, *Ordu ve Politika*, Ankara, Fark Yayınları, 2006.
- Pion-Berlin, David “Introduction”, David Pion-Berlin (der.), *Civil-Military Relations in Latin America: New Analytical Perspectives*, Chapel Hill, The University of Carolina Press, 2001, s.1-35.
- Radikal*, 27 Ağustos 2006, s.6.
- Risse-Kapen, Thomas “Collective Identity in a Democratic Community: The Case of NATO”, J.P. Katzenstein (der.), *The Culture of National Security*, New York, Columbia University Press, 1996, s. 357-399.
- Schiff, Rebecca L. “Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance”, *Armed Forces and Society*, Cilt 22, No 1, 1995, s.7-24.
- Scott, James C., *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven, Yale University Press, 1985.
- Skinner, Quentin (der.), *The Return of Grand Theory in the Human Sciences*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- “The Euro- Atlantic Partnership – Reforming and Renewal”, NATO İstanbul Zirvesi, 28-29 Haziran 2004, <http://www.nato.int/docu/rdr-gde-ist>.
- Solingen, Etel, “The Global Context of Comparative Politics”, Mark Irving Lichbach ve Alan S. Zuckerman (der.), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, s. 220-259.
- Taylor, Charles, *Philosophy of the Human Sciences*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- The Guardian*, 18 Ekim 2006, s.1.
- Toksöz, İtur, “The Turkish Military’s Perception of Instability as an External Threat and Terrorism”, *Defense Against Terrorism Review*, Cilt 2, No 1, 2009, s.73-99.
- Toruntay, Necip *Orgeneral Toruntay’ın Anıları*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994.
- Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Van Eekelen, Wim ve David Greenwood, *Turkish Civil-Military Relations and the EU: Preparations for Continuing Convergence, Final Report of an International Task Force*, Groningen, CESS, Kasım 2005.
- Van Eekelen, Wim ve David Greenwood, “Parliamentary Practice in Defense and Security”, Anne Aldis ve Margriet Drent, (der.) *Common Norms and Good Practices of Civil-Military Relations in the EU*, Groningen, CESS, 2008, s.39-60.
- Volten, Peter ve Margriet Drent, “Civil Direction of the Military: Redefining the Balance in France, Germany, Romania and the United Kingdom”, Anne Aldis ve Margriet Drent, (der.) *Common Norms and Good Practices of Civil-Military Relations in the EU*, Groningen, CESS, 2008, s.15-38.
- Yetkin, Murat, “Büyükanıt: Kapıkulu Değiliz”, *Radikal*, 29 Mart 2007, s.6.
- Yetkin, Murat, “Gül: Askerlerin AB Desteğinden Memnunuz”, *Radikal*, 15 Haziran 2006, s. 6.
- Yetkin, Murat, Atatürkçü Düşünce Sistemi ya da Kemalizm’in Reform İhtiyacı”, *Radikal*, 28 Eylül 2004, s.6.
- Zambert, Alexandre *Implementation of Democratic Control of Armed Forces in the OSCE Region*, DCAF Occasional Paper, No 11, Cenevre, Temmuz 2006.

Summary

Turkey's civil-military relations have recently taken a remarkable turn towards further democratization. This new development is different from previous legislative reforms which were adopted for the purpose of harmonization with the European Union. This time the change is unfolding pragmatically and independently of Turkey's European vocation. The new pattern is characterized by close and effective collaboration between the civilian government and the General Staff. This cooperative relationship is likely to open new avenues to the consolidation of democracy.

The mainstream scholarly and journalistic approaches to the civil-military problematique in Turkey take their cue from the longstanding realist tradition that operates on a civil-military separation on the one hand, and a simplistic version of the prescriptive democratic theory of the post-cold War Europe, on the other.

Those approaches predicate their arguments on a binary and confrontational assumption by emphasizing conflictual aspects of the relationship between the military and the democratically elected civilian government. They regard civil-military relations as a power relationship marked by "constant confrontation and tension". Those analytical frameworks overlook the highly intersubjective and transformative character of civil-military relations. They minimize the possibilities of institutional and functional interpenetrations in a fairly large setting of shared understandings that exist in Turkey's historical, cultural, and political context. Moreover, they usually focus on internal political institutions and structures and neglect the possible impact of the international structural changes on civil-military relations. Finally, the literature about the Turkish case also failed to benefit from the goal-oriented and interest-based rational choice approach (models).

The EU's normative and prescriptive "ought to be" approach offers a useful normative and institutional framework for a democratic civil-military relationship. Each member or candidate state is expected to fill in that framework in order to build up its own democratic model. Moreover, although this approach also has a binary and confrontational overtone, it may contribute to the construction of a democratic security culture by opening new channels of communication and monitoring.

Although the dichotomous and confrontational analyses have long been reflective of certain aspects of the Turkish case their explanatory value has greatly diminished in the face of new developments in civil-military relations. In order to better understand and explain change we require a multiperspectival and integrative approach benefitting from the three epistemological traditions: the rational (strategic) action approach; the international structural approach; and the cultural (subjectivist) approach.

In unconsolidated democratic regimes, consolidation would require the military's acceptance of subordination and civilian control, believing that it is a virtue. In other words, that belief needs to be constructed. Therefore, a culturalist approach may be given priority to understand civil-military relations and to develop policies for a sustainable democratization. Rational choice models may be useful to analyze civil-military interactions to find out to what extent both actors' respective material interests and bargaining between them brought them closer on a more democratic basis. This approach may be useful to explain civil-military relations in the Özal period and occasional derelictions of duty in consolidated democracies. Finally, the structural approach would seek the effects of the changing internal and international environment on civil-military relations. It should be applied to explain civil-military cooperation in the period of 2007-2008 to cope with the Kurdish question and the struggle against the PKK.